

ERNESTAS VASILIAUSKAS

Raktuvės piliakalnis

Archeologiniai tyrinėjimai

ĮVADAS

Žiemgaloje nėra daug piliakalnių. Latvijoje, X–XIII a. žiemgalių gyventoje teritorijoje, yra 25 piliakalniai¹, o Lietuvos Žiemgaloje dar mažiau – apie 14.² Archeologai yra išsamiai ištyrę Latvijos Žiemgaloje esančius Tervetės, Kamardės, Mežuotnės piliakalnius. Tačiau Lietuvos Žiemgalos dalyje šie archeologijos paminklai labai menkai tirti. 6-ajame dešimtmetyje šiek tiek buvo tiriamas vadinamasis Žvelgaičio piliakalnis Žagarėje. Piliakalnį tyrinėję archeologai jį priskyrė laikotarpiui iki XIII a.³ 1999 m. žvalgomieji tyrinėjimai parodė, kad Žvelgaičio piliakalnis datuotinas dviem laikotarpiais – XII–XIII a. ir XVI–XVII a.⁴ 1990 m. tyrinėti dviejų Sidabrės (Kalnelio) piliakalnių (V–XIII a.) liekanos.

Piliakalnis, vad. Raktuvės kalnu. 1996. J. Mikalausko nuotrauka



1999 m. liepos mėn. archeologai tyrinėjo Raktuvės piliakalnį, esantį Žagarės miestelio pietvakarinėje dalyje, dešiniajame Švėtės krante (ekspedicijai vadovavo šių eilučių autorius). Ekspedicijos tikslas – išsiaiškinti, ar šiame piliakalnyje dar yra nesuardytų kultūrinių sluoksnių, ar jie jau negrįžtamai sunaikinti, nes nuo XVIII–XIX a. čia buvo laidojami mirusieji (veikė kapinės). Archeologai tyrė 11 vietų – piliakalnio aikštelę, šiaurinį ir šiaurės rytinį šlaitus bei šiaurinę ir šiaurės vakarinę papėdės dalis. Iš viso buvo ištirtas 44,9 kv. m plotas. Kai kuriose vietose (piliakalnio šiauriniame ir rytiniame šlaite) rasta išlikusių nesuardytų kultūrinių sluoksnių, kuriuos ištyrus paaiškėjo nemažai vertingų duomenų. Tyrimų medžiaga trumpai skelbta Lietuvos mokslinėje ir periodinėje spaudoje⁵. Radiniai perduoti Šiaulių „Aušros“ muziejui⁶, o brėžiniai ir negatyvai saugomi Joniškio istorijos ir kultūros muziejuje⁷.

1999 m. Žagarės Raktuvės piliakalnyje vykusių archeologinės ekspedicijos duomenys skelbiami šiame straipsnyje.

ŽAGARĖS IR JOS APYLINKIŲ ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI

Seniausi Žagarės apylinkių archeologiniai radiniai yra vėlyvojo neolito–žalvario–ankstyvojo geležies amžiaus. Tai akmeniniai kirviai su skylė: laivinis kovos kirvis, laivinis baltiškasis kovos kirvis (nėra tiksliai žinoma, kur jie rasti), kirviai apvalia pentimi (Martyniškiei, Veršiai, kitų tikslios radimo apylinkės nežinomos), kirviai perdirbiniai (Katiliškės) bei įtveriamasis titnaginis kirvukas⁸. Deja, šio laikotarpio gyvenvietės nerasta.

Žagarėje ir jos apylinkėse daugiau yra vėlesnio laikotarpio (po Kr.) archeologinių paminklų

(piliakalnių, gyvenviečių, pilkapynų, kapynų). Žagarės miestelio pietvakarinėje dalyje, be Raktuvės (dešiniajame Švėtės krante), yra vadinamasis Žvelgaičio piliakalnis su papilium (kairiajame Švėtės krante). Tačiau neišliko Montoriškių piliakalnis, paverstas karjeru.

Miestelio šiaurinėje dalyje, Švėtės kairiajame krante, yra senojo geležies amžiaus pilkapynas. Panašaus laikotarpio ir Daukšių, Pabalių pilkapynai⁹. I–IV a. laidojimas pilkapiuose buvo paplitęs didelėje teritorijoje – Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje, Centrinėje ir Rytų Latvijoje. Pilkapius dažniausiai juosė akmenų vainikai iš sudėtingesnių ar paprastesnių akmeninių konstrukcijų. Mirusieji laidoti nedeginti, dažniausiai paguldyti aukštiekninki, galvomis į vakarus ir į šiaurę tiesiog ant pilkapio pagrindo arba giliau, duobėse, kartais skobtiniuose karstuose ar ant lentų. Mirusiesiems buvo dedama įkapių (ginklų, darbo įrankių, papuošalų)¹⁰. Iš pilkapių kultūros srities ilgainiui II–V a. išsirutuliojo žiemgalių, žemaičių, sėlių, latgalių gentys.

Žagarėje ir jos apylinkėse yra nemažai V–XI a. žiemgališkų plokštinių kapynų: Žagarės, Pabalių, Rukuižių I (tyrinėtas 1956 m.) ir II, Martyniškių, Bružo, Stungių (tyrinėtas 1986 – 1987 m.)¹¹. Juose mirusieji laidoti nedeginti, stačiakampėse suapvalintais kampais duobėse, kartais – karstuose. Mirusieji guldyti ant nugaros, ištiestomis kojomis, ant krūtinės sudėtomis rankomis. Vyrai ir moterys laidoti priešingomis kryptimis, lyg eilėmis, lyg puslankiais. Mirusieji į pomirtinį gyvenimą buvo išlydimi su gausiomis įkapėmis: ginklais, darbo įrankiais, buities reikmenimis, papuošalais ir kt.¹²

RAKTUVĖS PILIAKALNIS, JO APLINKA

Raktuvės piliakalnis įrengtas kalvelėje. Jo šlaitai siekia 6–7 m aukščio. Pietvakarinėje šlaito papėdėje dar įžiūrimos griovio liekanos. Piliakalnio aikštelė – 70 m ilgio ir iki 30 m pločio, pakraipta į šiaurės rytus ir pietvakarius. Aikštelės šiaurrytiniame pakraštyje, atrodo, būta pylimo¹³.

Piliakalnio papėdėje buvo įsikūrusi gyvenvietė – papilys. Ji žvalgyta 1996–1997 m. (vad. R. Jarockis). 1996 m. archeologai nustatė, kad į pietryčius, rytus, šiaurės rytus, šiaurę, šiaurės vakarus nuo piliakalnio yra išlikęs kultūrinis sluoksnis su gausiais degėsiais ir molio tinko gabaliukais. Apytiksliai jis užima tokią teritoriją: 180x60 m šiaurinėje ir šiaurrytinėje papėdėje ir 100x60 m šiaurės vakaruose, iš viso apie 2 ha plotą. Storiausias ir intensyviausias kultūrinis sluoksnis pasirodė esąs šiaurinėje ir šiaurės vakarų pusėje tarp piliakalnio ir Švėtės upės. Čia jo storis kai kur siekė iki 1,2 m, kitose vietose svyravo apie 30 cm. 1997 m. Raktuvės piliakalnio papėdės gyvenvietėje (šiaurrytinėje ir pietvakarinėje dalyje) ištirtas dar 32 m² plotas. Tyrinėjimai parodė, kad pietvakarinėje papėdės gyvenvietės dalyje (plote Nr. 1) kultūrinis sluoksnis išsilaikęs šiek tiek geriau. Jis vientisas, vietomis iki 40 cm storio, jame gausu degėsių, apdegusių akmenų. Šioje vietoje (ištirti 25 m²) rasta archeologinių radinių: lipdytos keramikos grublėtu ir lygiu paviršiumi, ankstyvosios žistos keramikos, molio tinko gabaliukų. Remiantis 1996–1997 m. tyrinėjimais, galima teigti, kad Raktuvės piliakalnio papėdėje nuo I tūkstantmečio pradžios iki ankstyvųjų viduramžių pradžios (X–XIII a.) buvo įsikūrusi gana didelė gyvenvietė¹⁴.

RAKTUVĖS PILIAKALNIO TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

Nuo seno tyrinėtojus domina Raktės pilies vieta bei pats Raktuvės piliakalnis. Apie Raktės pilį pirmą kartą rašė XIX a. II pusėje ir XX a. pradžioje Kuršo gubernijoje dirbę vokiečių kilmės Pabaltijo tyrinėtojai. Vienas jų – J. Doringas teigė Raktę buvus Bauskėje¹⁵. A. Bylenšteinas savo veikale, be XIII a. žiemgalių pilių Tervetės, Mežuotnės, Duobelės, Sidabrės bei kitų, mini ir Raktės (Raktuvės) pilį Žagarėje¹⁶. A. Bylenšteino nuomonė kartojama vėlesniame latvių tyrinėtojo M. Silinio darbe¹⁷. Kitas latvių tyrinėtojas E. Brastinis mano, kad Raktės pilis buvusi Sparnų piliakalnyje¹⁸. Kiek vėliau Raktuvės piliakalnis sudomino ir Lietuvos tyrinėtojus¹⁹.

Latvių tyrinėtojai (vad. P. Stepinis) 1942 m. žvalgė, aprašė Raktuvės piliakalnį ir padarė jo topografinę nuotrauką (1 pav.) Kadangi ši medžiaga Lietuvoje nėra prieinama, pateiksime šios ekspedicijos metu padarytą piliakalnio aprašą.

Žagarės piliakalnis „Raktuvės kalnas“

Žagarės miestelio didžiąją dalį, esančią Švėtės upės dešiniajame krante, žmonės vadina Naująja Žagare. Miestelio pietvakarinėje dalyje, abiejuose upės krantuose yra po piliakalnį.

Aptariamasis piliakalnis, vadinamasis „Raktuvės kalnas“ yra Naujosios Žagarės dalyje, Raktuvės gatvės pabaigoje. Piliakalnis yra pavienis – pailgas ŠR-PV kryptimi Švėtės upės lygumoje. Čia yra vienos iš daugelio Žagarės kapinių, tikriausiai pačios seniausios (kapų sargė teigė, kad jos yra apie 350 m. senumo), taip pat čia yra labai sena įdomi etnografinė koplyčia. Prie šių senųjų katalikų kapinių pietvakarinėje dalyje yra naujosios katalikų ir pravoslavų kapinės. Senosios kapinės aptvertos akmenine tvora.

Dėl seniai veikiančių kapinių labai nukentėjo piliakalnio forma, bet pagrindiniai gynybiniai ypatumai išliko.

Piliakalnio forma paprasta. Pailgos kalvos viršūnė nulyginta, šlaitai pastatinti. Piliakalnio aikštelė ovali – 80x38 m dydžio. Įėjimas į piliakalnį kaip ir dabarėjo nuo Raktuvės gatvės per šiaurrytinius ka-

pinių vartus, nuo kurių į koplyčią veda labai išmintas takas.

Žvalgant piliakalnį aikštelės pietrytinėje dalyje buvo iškasta kapo duobė. Jos profilyje mažiausiai iki 2 m gylio matėsi maišyta juoda žemė. Išmestose žemėse nepavyko rasti keramikos. Jos nemažai rasta kapų kauburėliuose piliakalnio pietrytiniame šlaite. Kapų sargė pasakojo, kad dirbinius, rastus kasant kapų duobes, ji atidavė lietuvių tyrinėtojiui, kuris lankė šį piliakalnį. Visa rastoji keramika yra primityvi, su stambiom priemaišom, storomis sienelėmis.

Juodos žemės ruožas piliakalnio papėdėje tęsiasi Šiaurės vakarų kryptimi Švėtės upės link. Tai gerai matosi kitapus kapinių iškastose duobėse smėliui imti.

Piliakalnis aprašytas ir nufotografuotas š. m. liepos 25 d. Toponuotrauką padarė Paminklų apsaugos valdybos topografas Fr. Vyksna. 1942 11 20.²⁰

Ne kartą piliakalnis buvo žvalgytas Lietuvos tyrinėtojų: Žeimelio kraštotyrininkų (vad. J. Šliavas)²¹, 1968 m. – Lietuvos istorijos instituto mokslininkų (vad. A. Tautavičius)²², 1973 m. – Mokslinės metodinės tarybos grupės (vad. M. Černiauskas)²³. 1996–1997 m. piliakalnio papėdės senovinę gyvenvietę žvalgė ir tyrinėjo R. Jarockis²⁴.

ISTORINIAI DUOMENYS

Istorinių duomenų apie Raktuvę yra tik Livonijos Eiliuotoje kronikoje. Joje Raktuvė vadinama „*Ratten, Racken, Racketen, Rakel*“. Net 11 kartų minima ar pasakojama apie livoniečių bandymus paimiti šią pilį 1272, 1284–1285 ir 1289 m.

1272 m. livoniečiai paėmė ir sudegino Raktės pilį²⁵.

Kai Tervetėje (Duobelės r.) 1284–1285 m. buvo pastatyta livoniečių Heiligbergo pilis, Tervetės žiemgaliai paliko šią pilį ir pasitraukė į Raktę²⁶.

1289 m. livoniečiai iš Mintaujos išsirengė į karo žygį prieš žiemgalius. Iš pradžių jie pasiekė Duobelės pilį, po to pasuko nakvynei į Heiligbergą. Ryte Livonijos kariuomenė pasuko į Raktę. Ją pasiekę sustojo prie pilies vartų ir įsiveržė į papilį. Dalis gyventojų nespėjo pasiimti savo mantos rado prieglobstį pilyje. Kronikininkas aprašo, kaip atrodė Raktės pilis – su mediniais tiltais, kalno šlaitai padengti ledu. Kronikos autorius rašo, kad kas nespėjo pasislėpti pilyje, tas buvo nužudytas. Po šio mūšio kalavijuočiai prisigrobė daug grobio – arklių bei kito turto. Vakare prie pilies jie įkūrė stovyklą ir su pilies gynėjais kovėsi dar 3 dienas. Neįstengusi paimiti pilies, Livonijos kariuomenė sudegino, anot kronikininko, didelį ir žymų papilį, po to grįžo į Rygą.²⁷

Iš Heiligbergo livoniečiai nuolat siaubė Duobelės ir Raktės apylinkes, todėl dalis Duobelės žiemgalių, išsekinti bado ir nuolatinio puldinėjimo, buvo priversti ieškoti prieglobsčio Lietuvoje, o kiti – Raktėje²⁸. Paėmę ir sudeginę Duobelės pilį, livoniečiai užpuolė Raktę²⁹. Kronikininkas rašo, kad jos gyventojai ilgai priešinosi. Tačiau Žagarės apylinkės nuolat buvo taip siaubiamos, kad darėsi neįmanoma gyventi – žmones kankino badas, daug jų žuvo. Todėl 1289 m. Raktės žiemgaliai apleido pilį ir Ordinui paliko visą savo turta, o Heiligbergo komtūras sudegino pilį³⁰.

Po šių įvykių Raktės pilis rašytiniuose šaltiniuose neminima. Vėliau, 1426 m. nustatinėjant sieną tarp Livonijos ir LDK minimas Raktės kalnas (*Ratowscher Bergh*)³¹.

Raktuvės vardas rašytiniuose šaltiniuose vėl atsiranda XVIII a. pradžioje. Tai 1711 m. rugpjūčio 19 d. vizitacijos aktas, kuriame minima Raktuvės koplyčia (*capella Raktugiensi, kaplica Raktowska*)³². 1800 m. akte minima, kad statoma nauja medinė koplyčia bei aprašoma aplinka³³. 1821 m. ir 1828 m. vizitacijų aktuose minima, kad koplyčia baigta statyti 1801 m., o aplink įrengtas kapinės pastatyta mūrinė tvora, patį kalną iš dviejų pusių supa grioviai³⁴.

ARCHEOLOGINIAI DUOMENYS

Archeologiniai duomenys papildoma negausius istorinius duomenis.

Kaip jau minėta, kultūriniai sluoksniai piliakalnio aikštelėje ir šiaurinėje bei šiaurės vakarinėje papėdėje suardyti. Nesuardytų kultūrinių sluoksnių rasta tik piliakalnio šiauriniame ir rytiniame šlaituose.

Rytiniame šlaite buvo ištirtas 4 m² plotas (Š. Nr. 4, 5). Čia (Š. Nr. 5), 1,6–2,1 m gylyje, atsidengė nesuardyti kultūriniai sluoksniai, o 1,8–2,3 m gylyje aptiktas iš akmenų krautas židiny, o jame tarp degėsių rastas geležinis lazdelinis smeigtukas bei gyvūno kaulas. Šis židiny yra iš papėdės gyvenvietės.

Tyrinėjame šiauriniame šlaite (plotas Nr. 3, kuriame ištirtas 1×10 m plotas) aptikti 7 sluoksniai.

1-asis ir 2-asis yra supiltiniai, suformuoti XIX–XX a. Po jais archeologai rado nesuardytus piliakalnio kultūrinius sluoksnius.

3-iasis – juodos spalvos su smulkiais degėsiiais. Jis neryškiai pereina į 4-ąjį sluoksnį, kuris yra pilkai gelsvos spalvos, su smėlio priemaišomis. Pastarajame buvo degėsių, apdegusio molio tinko fragmentų. Šiuose sluoksniuose aptikta daug radinių: žiestos, lipdytu lygiu paviršiumi keramikos, gyvulių kaulų (ypač stambių), geležinė sagtelė, žalvarinių pasaginių segių, adatų, geležinė sagties adata, geležinių

įtvėriamųjų peilių.

5-asis sluoksnis – juodos spalvos, jame daug degusių bei suvirtusių sudegusių rąstelių (14×4, 10×4, 20×4, 16×4-6, 30×4 cm dydžio), smulkių apdegusio molio tinko fragmentų. Jame rasta: žiestos keramikos (dalis ornamentuota bangelės ornamentu), gyvulių kaulų, dantų, kaulinė plokštelė, akmeninė liejimo formelė, neaiškios paskirties rutulio formos metalinis dirbinys.

Po 5-uoju sluoksniu atsidengė kietas lyg suplūktas 6-asis sluoksnis su žvyro priemaišomis. Radinių labai nedaug – apdegę ir neapdegę gyvulių kaulai, lipdyta lygiu paviršiumi keramika. Šiaurinio šlaito viršutinėje dalyje (kv. A1), t. y. piliakalnio aikštelės pačiame pakraštyje, 2,55-2,85 m gylyje atsidengė sukrauti 5×3, 6×5, 11×6, 26×10, 21×18, 25×15, 40×20 cm dydžio akmenys.

Perkasos apatinėje dalyje (kv. A7-8), 1,9 m gylyje atsidengė šlaitas, sukrautas iš 6×3, 6×7, 12×8, 28×6, 28×28, 32×18 cm dydžio akmenų.

7-asis sluoksnis – šviesaus smėlio su žvyru. Radinių nedaug – smulkūs gyvūnų kaulai. Po šiuo sluoksniu įžemis – smėlis ir stambus žvyras³⁵.

Sutvirtinimų liekanos

Piliakalnio aikštelės pakraščių sutvirtinimus liudija šiaurinio šlaito viršutinėje dalyje, t. y. piliakalnio aikštelės pačiame pakraštyje, 2,55-2,85 m gylyje, aptikti sukrauti dideli akmenys.

Šlaitų sutvirtinimų darbus rodo šiaurinio šlaito apatinėje dalyje, 1,9 m gylyje, atidengti sukrauti akmenys.

RADINIAI

1999 m. archeologinės ekspedicijos metu buvo rasta nemažai vertingų archeologinių radinių. Tai darbo įrankiai, papuošalai, aprangos elementai (iš viso – 15 vnt.)³⁶ bei keramika (iš viso 152 vnt., iš kurių buvo atrinkti 56 vnt.), gyvūnų kaulai ir dantys (iš viso 114 vnt.), geležies rūda, gargažės.

Darbo įrankiai

Akmeninė liejimo formelė (2 pav.), rasta piliakalnio šiauriniame šlaite. Vienoje formelės pusėje išpjaustytas rozetės formos įdubimas, kitoje – griovelis. Formelė su angomis metalui pilti, šonuose išpjautos ventiliacinės angos. Be Raktuvėje rastosios, Lietuvoje rasta dar 10 vėlyvojo geležies amžiaus akmeninių liejimo formelių: 4 – žiemgalių kapinyuose (Pavirvytės–Gudų kapinyno kape Nr. 135, Šukionių kapinyno kape Nr. 119)³⁷, 2 – kun. J. Žiogo (apie 1868 ar 1869–1935) kolekcijoje³⁸, 4 – Aukštadvario piliakalnyje (Trakų r.)³⁹, Bubių piliakalnyje. Nemažai tokių akmeninių liejimo formelių ar jų fragmentų rasta žiemgalių Tervetės (27 vnt.) ir Mežuotnės piliakalniuose⁴⁰. Jos naudotos alaviniams papuošalams lieti.

Retas ir įdomus radinys – *kaulinė plokštelė (3: 2 pav.)*, rasta piliakalnio šiauriniame šlaite. Joje įbrėžti apskritimai, įmuštos duobutės. Neteko girdėti, kad dar kur nors būtų rasta tokių plokštelių.

Geležinis peilis ir 2 fragmentai (įtvėra su dalimi ašmenų bei ašmenų smaigalys) (*4: 7-9 pav.*), rasti piliakalnio šiauriniame šlaite. Vienas peilis lygia nugarėle (*4: 7 pav.*), kitas iškiliais ašmenimis (*4: 9 pav.*). Peilis – universalus darbo įrankis. Latvijos Žiemgalos piliakalniuose ir gyvenvietėse yra rasti 285 peiliai, datuojami X–XIII a.⁴¹

Pilko šiferio galastuvo fragmentas, rastas piliakalnio šiaurinėje papėdėje. Tyrinėtojai mano, kad pilko šiferio žaliava buvo atvežama iš Skandinavijos (Norvegijos), o galastuvai gaminami vietoje. Latvijoje iš šios žaliavos pagamintų galastuvų aptinkama labai dažnai. Pvz., Tervetės piliakalnio X–XIII a. sluoksniuose jie sudaro 70 proc. visų radinių⁴². Panašus galastuvas rastas ir kasinėjant Kalnelio II piliakalnį⁴³.

Žalvarinė vielutė rasta atsitiktinai.⁴⁴ Ji yra apvalaus ir daugiakampio skerspjūvio, skersmuo – 3,5–4 cm. Vielutė sulenkta ir forma primena apyrankę (5×8 cm dydžio). Tai greičiausiai amatininko ruošinys papuošalams gaminti.

Papuošalai

II-B14 tipo (pagal J. Graudonio tipologiją) *kaulinio smeigtuko plokščia galvute ruošinys (3: 1 pav.)*, rastas piliakalnio šiaurinėje papėdėje. Tokių smeigtukų randama Lietuvoje ir Latvijoje. Datuojami I tūkst. pr. Kr.⁴⁵

Geležinis lazdelinis smeigtukas, rastas židinyje (piliakalnio šiauriniame šlaite). Jo galvutė, kitaip nei ankstesnių, labiau suspausta (*4: 1 pav.*). Panašus smeigtukas atsitiktinai rastas ir prie Kalnelio II piliakalnio⁴⁶. Analogiškų smeigtukų aptinkama XI–XIII a. Latvijos Žiemgalos archeologiniuose paminkluose⁴⁷.

Žalvarinės pasaginių segių adatos, rastos piliakalnio šiauriniame šlaite (*4: 4. 6 pav.*).

Geležinė nedidelė sagtelė suplotomis galvutėmis, tordiruotu lankeliu (*4: 3 pav.*), rasta piliakalnio šiauriniame šlaite. Neteko girdėti, kad dar kur nors būtų rasta tokių sagtelių. Iš radimo aplinkybių galima spręsti, kad tai XI–XIII a. dirbinys

Žalvarinis *ivijinis žiedas* (lankelis juostinis, dalis ornamentuota dviem zigzaginėm eilėm), rastas piliakalnio šiaurinėje papėdėje (4: 2 pav.). Analogiškų žiedų aptinkama Žiemgalos X–XII a. archeologiniuose paminkluose⁴⁸.

Geležinis *diržo sagties liežuvėlis* (tikriausiai), rastas piliakalnio šiauriniame šlaite (4: 5 pav.).

Iš *neaiškių dirbinių* minėtinas metalinis rutulio formos dirbinys su spurgeliu.

Rasta trijų tipų *keramikos*: lipdytos brūkšniuotosios, lipdytos lygiu paviršiumi ir žiestos.

Lipdytos brūkšniuotosios keramikos šukių (5: 1 pav.) rasta 16 vnt.⁴⁹ Brūkšniuotoji keramika baltų kraštuose atsirado II tūkst. pr. Kr. viduryje. Ji skirstoma pagal pakraštėlių formą. Aptinkama rytų baltų gyventose teritorijose.⁵⁰ Kadangi Raktuvės piliakalnyje rasta tik puodų sienelių fragmentų, labai sunku nustatyti tikslią jų pagaminimo datą.

Lipdytos lygiu paviršiumi keramikos šukių (5: 2 pav.) rasta 14 vnt. Jų sienelės tiesios. Tai senojo geležies amžiaus ir vidurinio geležies amžiaus dirbinių fragmentai⁵¹.

Žiestos keramikos šukių (5: 3-6 pav.) rasta 66 vnt. Ankstyviausios *apžiestosios keramikos* (5: 3 pav.) pakraštėliai mažai profiliuoti; 0,8-1,35 cm, gausu stambių priemaišų; puošti bangelės ornamentu⁵². Datuojama X a.⁵³ Vėlesnė, XI a. *žiesta keramika* (5: 4 pav.) jau iš geresnės kokybės molio masės: su smėlio priemaiša, labiau išdegtos. Pakraštėliai profiliuoti kaip ir apžiestosios keramikos⁵⁴. Panašios keramikos šukių rasta ir kasinėjant Kalnelio II piliakalnį. XII–XIII a. *žiestos keramikos* sienelės plonesnės (iki 0,6 cm storio), pakraštėliai labiau profiliuoti. Panašios keramikos rasta Kalnelio II piliakalnyje. Daugelis rastų šukių puoštų bangelės ir lygiagrečių linijų ornamentu (5: 3, 5 pav.)⁵⁵. Viena žiestos keramikos šukė buvo puošta įkartėlėmis (5: 6 pav.).

PILIAKALNIO CHRONOLOGIJA IR ETNINĖ PRIKLAUSOMYBĖ, FUNKCIJOS

Iš archeologinių tyrinėjimų medžiagos galima nustatyti Raktuvės piliakalnio chronologiją ir etninę priklausomybę.

Piliakalnis datuotinas 2 laikotarpiais:

1) iš ankstyvųjų radinių – kaulinio smeigtuko ruošinio ir brūkšniuotosios keramikos – galima spręsti, kad piliakalnyje žmonių gyventa jau *vėlyvojo žalvario amžiaus ir ankstyvojo geležies amžiaus laikotarpiu* (1000–1 m. pr. Kr.). Tiksliau nustatyti, kokiai etninei grupei priklausė Raktuvės piliakalnyje gyvenę žmonės – ar brūkšniuotosios keramikos kultūros, ar jos vietinei atmainai – nepakanka duomenų. Šiuo laikotarpiu piliakalnyje buvo įsikūrusi gyvulių augintojų gyvenvietė;

2) žiesta keramika, akmeninė liejimo formelė, pasaginė segė liudija, kad piliakalnyje gyventa ir *vidurinio geležies amžiaus pabaigoje* (X a.) – *vėlyvuojų geležies amžiumi* (1000–1289 m. po Kr.). Šiuo laikotarpiu čia gyveno žiemgaliai. Tuomet piliakalnyje buvo įrengta pilis. Kaip ir visos šio laikotarpio žiemgalių pilys, Raktės pilis buvo gynybinė, tačiau turėjo nemažai ir gyvenvietės-miestelio ypatumų (puoselėti amatai bei kiti verslai).

Nepakanka duomenų (pvz., lipdyta lygiu paviršiumi keramika gali priklausyti ir vėlyvajam geležies amžiui) teigti, kad Raktuvės piliakalnis buvo apgyvendintas senajame geležies amžiuje ir vidurinio geležies amžiaus I pusėje.

RAKTĖS PILIES LOKALIZACIJOS PROBLEMA IR SANTYKIS SU ŽVELGAIČIO PILIAKALNIU

Nėra vienos nuomonės, kur stovėjo Raktės pilis – ar Raktuvės, ar vadinamajame Žvelgaičio piliakalnyje. Pavyzdžiui, J. Naudužas teigė, kad Raktės pilis buvusi Žvelgaičio piliakalnyje⁵⁶. J. Šliavas manė, kad Žvelgaičio piliakalnis sietinas su lietuvių kunigaikščiu Žvelgaičiu ir atspindi lietuvių ekspansiją į Žiemgalą XIII a. pradžioje. Kitas – Raktuvės – piliakalnis buvo žiemgalių. Pilis jame atstatyta vėliau, po kovų su lietuviais⁵⁷. T. Baranauskas teigia, kad Žvelgaitis su Žagarės istorija nėra susijęs, o piliakalnis jo vardu pavadintas tik XX a. I pusėje⁵⁸.

Kaip jau buvo minėta, rašytiniuose šaltiniuose Raktės pilis minima 1272–1289 m., Žagarės žemė – 1254 m., o Žagarės pilis – 1271 m.⁵⁹ Nė viename rašytiniame šaltinyje, užsimenančiame apie karo veiksmus Žagarėje (plg. detaliame 1289 m. Raktės pilies puolimo aprašyme), nėra minimos dvi vienu metu stovėjusios pilys.

Mūsų nuomone, XIII a. Žagarėje buvo tik viena Raktės pilis. Iš pradžių 1272–1284 ar 1285 m. Raktės pilis buvusi įrengta Raktės piliakalnyje. Vėliau, pasikeitus karinei-politinei situacijai, kai dalis žiemgalių 1284 ar 1285 m. buvo priversti palikti Tervetę, o 1289 m. – Duobelę ir persikelti į Raktę, į pilį plūstelėjo naujų gyventojų. Pilis iš mažo Raktuvės piliakalnio buvo perkelta į didesnę vadinamąją Žvelgaičio piliakalnį, kuriame pavojaus metu galėjo sutilpti daugiau žmonių.

Šį teiginį patvirtintų ne tik vadinamojo Žvelgaičio piliakalnio panašumas į Tervetės (abu įrengti žemės

kyšulyje, atskirti grioviais ir pylimais, su terasomis)⁶⁰, bet ir 1999 m. tiriant šį piliakalnį archeologų aptikta XII-XIII a. keramika⁶¹ bei tarpukariu surinkti atsiktiniai radiniai: geležiniai smeigtukai dobilo lapo formos galvutėmis⁶², datuojami XII-XIII a.⁶³, žalvarinės ir sidabrinės pasaginės segės gyvuliniais galais⁶⁴ – I tipo 1 ir 2 varianto (pagal A. Vijupo tipologiją), kurios datuojamos XII a. pab.–XIV a.⁶⁵, geležinis pentinas su žvaigždute gale⁶⁶, priskiriamas XIII a. pab.–XIV a.⁶⁷ Remiantis kai kurių atsiktinių radinių (pentino) datavimu – kiti datuojami gana plačiu periodu – galima manyti, kad vadinamasis Žvelgaičio piliakalnis yra vėlesnis nei Raktuvės ir pirmajame pilis įrengta XIII a. pab.

IŠVADOS

1. 1999 m. Raktuvės piliakalnyje vyko archeologiniai tyrinėjimai, kurių metu nustatyta, kad nesuardyti kultūriniai sluoksniai yra išlikę piliakalnio šiauriniame ir šiauriniame šlaituose. Surinkta nemažai archeologinių radinių: darbo įrankių (peilių, akmeninė liejimo formelė, kaulinė plokštelė, pilko šiferio galūstovo fragmentas), papuošalų ir rūbo fragmentų (kaulinio smeigtuko ruošinys, pasaginių segių adatos, įvijinis žiedas, lazdelinis smeigtukas, sagelė, diržo sagties liežuvėlis), keramikos (lipdytos brūkšniuotosios ir lygiu paviršiumi, žiestos), gyvulių kaulų, dantų ir gargažių.

2. Raktės pilies vardas rašytiniuose šaltiniuose (Livonijos eiluojoje kronikoje) minimas 1272 m., 1284 ar 1285 m. ir 1289 m. Vėliau, 1426 m. minimas Raktės kalnas, o 1711 m. ir XIX a. pradžioje – Raktuvės koplyčia.

3. XIII a. rašytiniuose šaltiniuose minimos žiemgalių pilys tyrinėtojus domina nuo seno. Vienas pirmųjų Raktės pilį Žagarėje lokalizavo A. Bylenšteinas (1892 m.), vėliau – kiti lietuvių ir latvių tyrinėtojai.

4. Remiantis surinkta archeologine medžiaga, piliakalnis datuotinas 2 periodais: vėlyvuju žalvario amžiumi (1000–1 m. pr. Kr.) ir vidurinio geležies amžiaus pabaiga (X a.) – vėlyvuju geležies amžiumi (1000–1289 m.). Kuriai etninei grupei skirti žmonės, gyvenusius Raktuvės piliakalnyje I periode – ar brūkšniuotosios keramikos kultūros ar šios kultūros vietiniam variantui, sunku pasakyti, nes trūksta archeologinės medžiagos. II periode piliakalnis skiriamas žiemgalių etninei grupei.

SUTRUMPINIMAI

AE – Archeologija un etnografija.

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje.

JIKM – Joniškio istorijos ir kultūros muziejus.

LAA – Lietuvos TSR archeologijos atlasas.

LA – Lietuvos archeologija.

LII RF – Lietuvos istorijos instituto Rankraštyų fondas.

LVM AA – Latvijos istorijos muziejaus Archeologijos skyriaus archyvas.

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus.

¹ E. Brastiņš, *Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme*. Rīga, 1926, p. 9-42.; J. Urtāns, J. Asaris, *Jaunatklātie pilskalni Latvijas rietumu daļā*. Rīga, 1998.; Latvijas PSR archeologija. Rīga, 1974, p. 204.

² LAA. T. 2. V., 1975.; J. Šliavas J. *Kai kurie Joniškio rajono archeologijos paminklai*, *Kraštotyra*, V., 1969, p. 92–95.

³ J. Naudužas, *Žvelgaičio kalnas*, *Komunizmo aušra*, 1959, Nr. 97(883), p. 3–4.

⁴ R. Jarockis, *Žagarės Žvelgaičio piliakalnio ir Kairelių senovės gyvenvietės žvalgymas 1999 m.*, *ATL* 1998 ir 1999 m., V., 2000, p. 95–96.

⁵ E. Vasiliauskas, *Archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai Raktuvės piliakalnyje Žagarėje (Joniškio r.)*, *ATL* 1998 ir 1999 m., V., 2000, p. 134-138.; E. Vasiliauskas, *Archeologiniai tyrinėjimai Žagarės Raktuvės piliakalnyje*, *Sidabrė*. 2000 06 21, 24, Nr. 55, 56, p. 3, 7; V. Norvilas, *Bandoma įminti Raktuvės paslaptis*, *Sidabrė*. 1999 07 15, Nr. 79, p. 1; V. Norvilas, „Pilis buvo“, *Sidabrė*. 1999 07 22, Nr. 82, p. 2-3; V. Norvilas, *Raktuvės piliakalnyje – nauji radiniai*, *Sidabrė*, 1999 07 29, p. 3; L. Ripskytė, *Raktuvės piliakalnyje dirba archeologai*, *Šiaulių kraštas*, 1999 07 20, Nr. 165 (2321), p. 2; B. Čičienė, *Protėvių žemių paslaptys*, *Ūkininko patarėjas*, 1999 08 07, Nr. 90(927), p. 8.

⁶ ŠAM GEK Nr. 94514-94528, 94532-94537.

⁷ JIKM GEK Nr. 8975.

⁸ Martyniškiuose rastas kirvis saugomas JIKM GEK Nr. 8976; Veršiuose bei vienas iš Žagarės apyl. - ŠAM I-A 30, I-A 127; Katiliškėse rastas kirvis yra pas Žagarės gyventoją V.Vaitkų, o visi kiti saugomi Žagarės vidurinėje mokykloje (neinventorinti); LAA, t. 1, V., 1973, p. 199.

⁹ LAA, t. 3, V., 1975, p. 31, 126-127, 129.

¹⁰ M. Michelbertas, *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, V., 1986, p. 54–68.

- ¹¹ LAA, t. 3, p. 99, 126-127, 129.; B.Dakanis, *Mažai žinomi I tūkstantmečio ir II tūkstantmečio pradžios kapinynai*, Muziejai ir paminklai, t. 11, V., 1991, p. 25.
- ¹² I. Vaškevičiūtė, *Žiemgala ir jos gyventojai V-XII a.*, Žiemgalos krašto praeitis, t. 2, K., 1999, p. 11-15.
- ¹³ LAA, t. 2, p. 186.
- ¹⁴ R. Jarockis, *Raktuvės piliakalnio Žagarėje papėdės gyvenvietės 1996–1997 metų tyrinėjimai*, ATL 1996 ir 1997 metais, Vilnius, 1998, p. 72-74.
- ¹⁵ J. Döring, *Nebst kurzen Notiz über Ratten und Terveten, Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Mitau, 1882*. Mitau, 1883, p. 39; *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Mitau, 1880*. Mitau, 1881, taf.: II.
- ¹⁶ A. Bielenstein, *Die Grenzen des lettischen Volkstames und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg, 1892.
- ¹⁷ (Ditleba Alnpeķes) *Rīmju kronika*, Latviski M. Siliņa. Ar piezīmējumiem, vēsturīgu pārskata karti un fotogrāfiskiem izskatiem uz pilskalniem, Rīga, 1893.
- ¹⁸ E. Brastiņš, *Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme*, Rīga, 1926, p. 24.
- ¹⁹ P. Tarasenko, *Lietuvos archeologijos medžiaga*. K., 1928, p. 266.
- ²⁰ P. Stepiņš, *Lietuvos pilskalni. 1942-1943š – LVM AA Nr. 1519/36*.
- ²¹ J. Šliavas, *Kai kurie...* p. 92–92.
- ²² A. Tautavičius, *1968 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Joniškio, Kauno, Kėdainių, Pakruojo, Panevėžio, Pasvalio, Radviliškio, Šiaulių raj.)*, LII RF1, b. 258.
- ²³ M. Černiauskas, *Mokslinės metodinės paminklų apsaugos tarybos koordinacijos grupės ekspedicijos po Joniškio rajoną ataskaita (1973 m.)*, LII RF 1, b. 411, p. 11.
- ²⁴ R. Jarockis, *Raktuvės...*, p. 72–74.
- ²⁵ Livländische Reimchronik/ Atskaņu hronika. Rīga, 1998, eil. 8052.
- ²⁶ Ten pat, eil. 10124.
- ²⁷ Ten pat, eil. 11041-11067.
- ²⁸ Ten pat, eil. 11359.
- ²⁹ Ten pat, eil. 11410.
- ³⁰ Ten pat, eil. 11427.
- ³¹ Liv, est- und kurländisches Urkundenbuch. Hrsg. von F.G. Bunge u. a. Bd. VII.
- ³² S. Šimaitis, *Senosios ir Naujosios Žagarės istorijos simboliai. Šaltiniai ir jų tyrimai*, Žagarė, V., 1998, p. 205. (išnaša: KAKA. B. 137. L. 138-140.)
- ³³ Vsitatio Generalis Ecclesia Parochialis Neo-Zagorenis per Celciscicium Exellmum' Jllmum' et Erndscmum Dnūm Dnūm Stephamum Joanem Principem Giedroic Episcopum Samogitiān Ordinum Alexandri Nevensis Aquilā albā et sancti Stanislai Equitem in loco loci Neo-Zagoris Anno D:n?, 1800. Die 17. Mensis. Augusti. – Expedita. (saugoma Žagarės klebonijoje);
- ³⁴ Wizyta Kosciola Nowo Zagorskiego w Powiecie Szawelkim w dekanacie Janiskim potożonego wespota zdwenia altaryami z roku 1821. p. 4; Wizyta Kosciola parafialnego Nowo Zagorskiego w Powiecie Szawelkim w dekanacie Janiskim potożonego wespota zdwenia altaryami z roku 1828. (saugoma Žagarės klebonijoje).
- ³⁵ E. Vasiliauskas, *Archeologiniai žvalgomieji...*, p. 135-137.
- ³⁶ Šiame straipsnyje nebus nagrinėjami rasti 3 gyvulių kaulai (P. Nr. 3), ant kurių buvo pjovimo žymių.
- ³⁷ I. Vaškevičiūtė, *Moterų liejikių kapai žiemgalių kapinynuose*, Iš baltų kultūros istorijos, V., 2000, p. 91–98.
- ³⁸ W. Antoniewicz, *O trzech formach odlewnicznych z Polski i Litwy*, Senātnē un māksla. Rīga, 1938, Nr. I, p. 126–128, pav.: 2, 3.
- ³⁹ R. Volkaitė-Kulikauskienė, K. Jankauskas, *Iš senosios lietuvių amatininkystės istorijos (alavas senuosiuose lietuvių papuošaluose)*, LA, t. 8, V., 1992, Pav. 50.
- ⁴⁰ E. Brīvkalne, *Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā*, AE, t. 6, Rīga, 1964, p. 89–92, pav.: 4-6.; *Latvijas...*, p. 255, tab.: 73: 5-7.
- ⁴¹ *Latvijas...*, p. 236.
- ⁴² Ten pat, p. 238.
- ⁴³ A. Merkevičius, *Kalnelio archeologiniai paminklai*, LA, t. 15, V., 1998, p. 384, pav.: 6: 3.; Publikacijoje neteisingai nurodoma žaliava – juosvas smiltainis.
- ⁴⁴ Rasta 2000 m. Perdavė V.Vaitkus. Saugoma: JIKM GEK Nr. 9080.
- ⁴⁵ E. Grigalavičienė, *žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*, V., 1995, p. 168–169, pav.: 97, 98; J. Graudonis, *Par dažiem Latvijas agro metālu perioda kaula rotadatu tipiem*, AE, t. 11. Rīga, 1974, pav.: 3: 12; 5.
- ⁴⁶ JIKM GEK Nr. 8973.
- ⁴⁷ *Latvijas...*, p. 216, tab.: 57: 8.
- ⁴⁸ Ten pat, p. 217.
- ⁴⁹ E. Vasiliauskas, *Archeologiniai tyrinėjimai...*, Nr. 56. pav.

- ⁵⁰ E. Grigalavičienė, *žalvario...*, p. 204; *Latvijas...*, p. 84.
- ⁵¹ *Latvijas...*, p. 121, 163.
- ⁵² E. Vasiliauskas, *Archeologiniai tyrinėjimai...* Nr. 56. pav.
- ⁵³ *Latvijas...*, p. 257, tab.: 74: 6.
- ⁵⁴ Ten pat, p. 257, tab.: 74: 3.
- ⁵⁵ Ten pat, p. 257, tab.: 74: 1, 4.
- ⁵⁶ J. Naudužas, *Žvelgaičio...*, p. 3–4.
- ⁵⁷ J. Šliavas, *Kai kurios pastabos žiemgalių klausimu*, *Kraštotyra*, V., 1967, p. 56–57.
- ⁵⁸ T. Baranauskas, *Apie tariamą Žagarės jubiliejų*, *Sidabrė*, 1998 10 20, Nr. 120, p. 3.
- ⁵⁹ Ten pat.
- ⁶⁰ *Latvijas...*, p. 207, pav.: 127.
- ⁶¹ R. Jarockis, *Žagarės...*, p. 96.
- ⁶² ŠAM GEK 664-665, I-A: 89: 10a-b.
- ⁶³ *Latvijas...*, p. 214, tab.: 57: 3.
- ⁶⁴ ŠAM GEK 676-677, I-A: 89: 28-30.
- ⁶⁵ A. Vijups, *Latvijas XIII–XVII gs. pakavsaktas kā arheolģiskais avots (tipolģiskā analģze)*. (Mašīnraksts, promocijas darbs), t. II, Rīga, 1998, p. 207, tab.: 25; T. III. Pav.: 14: 1-3.
- ⁶⁶ ŠAM GEK Nr. 20.
- ⁶⁷ E. Mugarēvičs Ē. Interactions between indigenous and western culture in Livonia in the 13th to 16th centuries, *From the Baltic to the Black sea (studies in Medieval archaeology)*, London, 1997, Fig.: 10.4; *Latvijas...*, p. 304; G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilys*, V., 1995, p. 131, pav.117: 1.

Vilniaus universitetas
Archeologijos katedra,
Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius

Gauta 2001 12 22
Atiduota spausdinti 2002 05 13